

**HANDBOK
UPPDATERING AV
RÄTTSPRAXIS**

**En handbok i europeisk
diskrimineringsrätt:
Uppdatering av rättspraxis
juli 2010-december 2011**

© Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter, 2012
Europarådet/Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter, 2012

Foto (titelsidan & insidan): © iStockphoto

Kopiering tillåten, utom för kommersiellt bruk, med angivande av källan.

En stor mängd information om Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter (FRA) finns på byråns webbplats (fra.europa.eu).

Mer information om rättspraxis från Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter (Europadomstolen) finns på domstolens webbplats (echr.coe.int). Sökportalen HUDOC innehåller domar och avgöranden på engelska och/eller franska, översättningar till andra språk, månadsvis information om rättspraxis, pressmeddelanden och annan information om Europadomstolens arbete.

Sammanfattningarna i denna uppdatering är inte bindande för Europadomstolen.

Denna uppdatering är ett tillägg till den tryckta *En handbok i europeisk diskrimineringsrätt*. Den finns endast som webbdokument och innehåller inga separata identitetsbeteckningar. Handboken finns på olika språk på webbplatserna (fra.europa.eu) och (echr.coe.int).

Originaltexten har använts med tillåtelse från Europarådet/Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter (COE/ECHR) och Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter (FRA). För översättningen av denna text från engelska till svenska ansvarar Diskrimineringsombudsmannen (DO) ensam.

Innehåll

Inledning.....	5
2.2.2. Ett jämförelseobjekt	5
2.2.3. Diskrimineringsgrunden.....	7
2.5. Särskilda åtgärder	7
2.6.2. En genomgång av allmänna rättfärdigande grunder	8
2.6.4.3. Undantag på grund av ålder	8
3.4.2.4. Europakonventionen och välfärd och utbildning	11
3.4.3.1. Europakonventionen och varor och tjänster, inklusive bostad.....	12
3.5.1. Den “personliga” sfären: privat- och familjeliv, adoption, hem och äktenskap.....	13
4.2. Kön	13
4.3. Sexuell läggning.....	15
4.5. Ålder.....	17
4.7. Nationalitet eller nationellt ursprung	17
4.8. Religion eller övertygelse	19
4.10. Social härkomst, börd och egendom.....	20
4.12. “Ställning i övrigt”	21
5.2. Delad bevisbörda	22
5.3. Betydelsen av statistik och andra uppgifter	22
Förteckning över mål.....	23
Rättspraxis vid Europeiska unionens domstol	23
Rättspraxis vid Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna.....	24

Inledning

Denna första uppdatering av *En handbok i europeisk diskrimineringsrätt* vad gäller rättspraxis innehåller sammanfattningar av de viktigaste målen inom likabehandlingsområdet som avgjorts av Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter (Europadomstolen) och Europeiska unionens domstol (EU-domstolen)¹ sedan det ursprungliga manuskriptet färdigställdes i juli 2010. Den följer handbokens struktur och rubriker.

2.2.2. Ett jämförelseobjekt

[sidan 23 i handboken]

Europadomstolen, *Graziani-Weiss mot Österrike* (nr 31950/06), 18 oktober 2011

En lokal distriktsdomstol förde en lista över möjliga förmyndare. Den innehöll namnen på samtliga praktiserande advokater och notarius publicus i distriktet. Klaganden, vars namn fanns med på förteckningen, utsågs till förmyndare för en psykiskt sjuk kvinna för att förvalta hennes inkomster och företräda henne i domstol och inför myndigheter. Han hävdade att det hade varit diskriminerande att endast ta med advokater och notarius publicus och utesluta andra som hade vissa kunskaper i juridik från förteckningen med möjliga förmyndare. Europadomstolen framhöll att de praktiserande advokaternas huvudsakliga verksamhet innefattade att företräda klienter i domstol och inför myndigheter, att de genomgått särskild utbildning samt tagit lämplig examen för ändamålet. Andra personer som studerat juridik, men som inte var praktiserande advokater, fick inte företräda parter i domstol i mål där det förelåg advokattvång. Det var också möjligt att de i sitt arbete inte över huvud taget kom i kontakt med något som hade anknytning till juridik. Även om det onekligen förelegat olikhet i behandling mellan praktiserande advokater och notarius publicus å ena sidan, och andra personer med utbildning i juridik å den andra, befann sig de båda grupperna inte i tillräckligt likartade situationer i ärenden där det krävdes ett rättsligt ombud.

Europadomstolen, *Valkov m. fl. mot Bulgarien* (nr 2033/04 m. fl.), 25 oktober 2011

Klagandena var pensionärer vars pensioner enligt den bulgariska lagstiftningen var åsatta ett tak. De klagade över att de blivit diskriminerade jämfört med vissa pensionärer som innehåft höga politiska ämbeten – Bulgariens president och vicepresident, nationalförsamlingens talman, statsministern samt domarna i konstitutionsdomstolen – vilkas pensioner var undantagna från det lagstadgade taket. Europadomstolen var emellertid inte beredd att dra slutsatser som grundade sig på en jämförelse mellan klagandenas otvivelaktigt krävande och viktiga arbetsuppgifter och de berörda höga ämbetsmännens arbetsuppgifter. Det var politiska beslut som i princip var förbehållna nationella myndigheter, som hade direkt demokratisk legitimitet och en bättre utgångspunkt än en internationell domstol att bedöma lokala villkor och behov. Domstolen konstaterade därför att klagandena inte utsatts för någon diskriminering vad gällde deras pensionsrättigheter.

¹ Europeiska unionens domstol benämns i detta tillägg EU-domstolen i stället för EG-domstolen som användes i *En Handbok i europeisk diskrimineringsrätt*.

Europadomstolen, *Laduna mot Slovakien* (nr 31827/02), 13 december 2011

Klaganden anförde klagomål mot att personer som var intagna i häkte inte hade samma rätt till besök som intagna som fällts i domstol, eftersom de bara fick ta emot besök i högst trettio minuter per månad jämfört med de två timmar som medgavs intagna som fällts i domstol. Dessutom var säkerhetsnivån i fängelset under stor del av den aktuella tiden avgörande för vilken typ av kontakt de fängelseintagna fick ha och hur ofta de fick ta emot besök. De häktesintagna var däremot samtliga underkastade samma regim, oavsett häktningsskäl och säkerhetsnivå. Eftersom klagomålet avsåg omständigheter som var av intresse för alla intagna, ansåg Europadomstolen att klaganden i och med att han var intagen i häkte hade befunnit sig i en situation som var likartad jämförelsegruppen intagna som hade fällts i domstol. Det hade emellertid inte funnits någon objektiv och rimlig grund för särbehandlingen av de häktesintagna. Behovet att säkerställa ordning, andras säkerhet och skydd av egendom legitimerade inte att häktesintagnas rättigheter skulle begränsas mer än intagnas som fällts i domstol. Sådan praxis hade också kritiserats av Europeiska kommittén till förhindrande av tortyr och omänsklig och förnedrande behandling eller bestraffning (CPT). Även om särskilda restriktioner i vissa fall skulle kunna motiveras av säkerhetsskäl eller för att skydda legitima intressen i en utredning, skulle detta också kunna åstadkommas på sätt som inte påverkade samtliga häktesintagna personer. Internationella instrument som FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter och 1987 års europeiska fängelseregler betonade att en häktesintagen person ska betraktas som oskyldig. Enligt 2006 års fängelseregler ska intagna som väntar på prövning i domstol få ta emot besök och tillåtas kommunicera med familj och andra på samma sätt som intagna som fällts i domstol såvitt det inte föreligger särskilt skäl för motsatsen. Europadomstolen fann därför att de besöksrestriktioner som ålagts klaganden var oproportionerliga.

EU-domstolen, *Jürgen Römer mot Freie und Hansestadt Hamburg* mål C-147/08, 10 maj 2011 (stora avdelningen)

Jürgen Römer arbetade för Hamburgs stad från 1950 till 1990 då han på grund av arbetsförmåga slutade sitt arbete. Sedan 1969 har han utan uppehåll sammanlevt med sin partner U. I oktober 2001 ingick de registrerat partnerskap och Jürgen Römer informerade sin tidigare arbetsgivare om detta och bad senare att hans kompletterande ålderspension skulle räknas om utifrån en gynnsammare skatteavdragskategori. Hamburgs stad vägrade på grund av att Römer inte var "gift" utan levde i registrerat partnerskap. Endast "gifta, [och] inte permanent separerade" pensionärer och pensionärer med rätt till barnbidrag eller likvärdigt bidrag kunde få sin ålderspension omräknad enligt den begärda grunden. Den hänskjutande domstolen frågade om EU:s lagstiftning utgjorde ett hinder för den nationella lagens tillämpning på den aktuella situationen.

EU-domstolen fann att rådets direktiv 2000/78/EG rörande likabehandling i arbetslivet var tillämplig på kompletterande ålderspensioner vilka utgjorde lön enligt innebörden i artikel 157 i fördraget om Europeiska unionens funktionssätt (EUF-fördraget). Direktivet utgjorde hinder för en bestämmelse i den nationella lagstiftningen enligt vilken en pensionär som hade ingått registrerat partnerskap fick lägre kompletterande pension än en "gift, ej permanent separerad" pensionär, om två villkor var uppfyllda. Det första var att äktenskapet i medlemsstaten i fråga var förbehållet personer av olika kön och existerade vid sidan av registrerat partnerskap, som var förbehållet personer av samma kön. Det andra villkoret var att det måste föreligga direkt diskriminering på grund av sexuell läggning eftersom den registrerade partnern enligt nationell lag befann sig i en situation som juridiskt och faktiskt var jämförbar med en gift persons vad gällde den aktuella pensionen.

2.2.3. Diskrimineringsgrunden

[sidan 26 i handboken]

EU-domstolen, *Pensionsversicherungsanstalt mot Christine Kleist* mål C-356/09, 18 november 2010

Denna begäran om förhandsavgörande från en österrikisk domstol gällde tolkning av artikel 3.1 i rådets direktiv 76/207/EEG (enligt ändring i direktiv 2002/73/EG) om tillämpning av principen om likabehandling för män och kvinnor i fråga om tillgång till anställning, yrkesutbildning och befordran samt arbetsvillkor. Artikel 3.1 förbjuder all direkt eller indirekt diskriminering på grund av kön i privat och offentlig sektor kopplad till anställning och arbetsvillkor, inklusive lön och uppsägningar. Den hänskjutande domstolen frågade om artikel 3.1 utgjorde ett hinder mot tillämpningen av nationella bestämmelser som tillät en offentlig arbetsgivare att säga upp anställda som hade rätt till ålderspension, när kvinnors och mäns pensionsålder inte sammanföll. Enligt österrikisk lagstiftning var pensionsåldern för kvinnor 60, och för män 65.

EU-domstolen hänvisade till målet Marshall (C-152/84) för att visa att uppsägning av en kvinnlig anställd enbart på grund av att hon passerat den gräns som ger henne rätt till ålderspension, när denna gräns inte sammanföll med männens, innebar diskriminering på grund av kön. I det aktuella målet var den ålder vid vilken skyddet från uppsägning upphörde oskiljaktigt kopplad till den anställdas könstillhörighet. EU-domstolen fann att detta var särbehandling som var direkt knuten till könstillhörighet. Det är direkt diskriminering när en person behandlas mer ogynnsamt på grund av sitt kön än någon annan behandlas, har behandlats eller skulle behandlas i en jämförbar situation. För att avgöra huruvida kvinnor mellan 60 och 65 år befann sig i en situation som var jämförbar med mäns i samma åldersgrupp undersökte EU-domstolen syftet med de nationella bestämmelser som låg till grund för särbehandlingen. I detta fall var de nationella bestämmelserna avsedda att avgöra under vilka omständigheter anställda kunde sägas upp. EU-domstolen höll med om att män och kvinnor i denna åldersgrupp befann sig i jämförbara situationer, eftersom omständigheterna kring villkoren för anställningens upphörande var identiska. Domstolen fastslog därför att de nationella bestämmelserna utgjorde direkt diskriminering på grund av kön.

2.5. Särskilda åtgärder

[sidan 36 i handboken]

EU-domstolen, *Pedro Manuel Roca Álvarez mot Sesa Start España ETT SA* mål C-104/09, 30 september 2010

De spanska domstolarna frågade om vissa rättigheter till betald ledighet enligt den spanska lagstiftningen var förenliga med EU:s regler om likabehandling av män och kvinnor. Detta gällde särskilt förhållandet att mödrar och fäder enligt den spanska lagstiftningen verkade ha rätt att ta ut upp till en timmas ledighet under arbetsdagen för att mata ett barn som inte var avvant, såvitt båda föräldrarna var anställda arbetstagare. EU-domstolen tillfrågades om inte det faktum att anställda fäder inte hade samma rättighet när modern var egenföretagare stred mot bestämmelserna i rådets direktiv 76/207/EEG om tillämpningen av principen om likabehandling av män och kvinnor vad gäller anställning, yrkesutbildning och befordran samt arbetsvillkor.

EU-domstolen fann att den betalda ledigheten påverkade arbetsvillkoren. Enligt rådets direktiv 76/207/EEG får diskriminering på grund av kön kopplad till arbetsvillkor inte förekomma. EU-domstolen noterade att moderns anställningsstatus var avgörande för faderns rätt till ledighet. Domstolen ansåg vidare att åtgärden inte eliminerade eller minskade de aktuella ojämlikheterna, eftersom den kunde medföra att en moder som var egenföretagare fick en ännu tyngre börda eftersom barnets fader inte kunde ta ledigt för att

ha omsorg om barnet. Domstolen konstaterade därför att direktivet utgjorde ett hinder för den nationella lagstiftningen.

2.6.2. En genomgång av allmänna rättfärdigande grunder [sidan 44 i handboken]

EU-domstolen, *Marc Michel Josemans mot Burgemeester van Maastricht* mål C-137/09, 16 december 2010

I begäran om förhandsavgörande från de nederländska domstolarna ställdes frågan om de nederländska bestämmelserna rörande tillträde till coffeeshops för personer som inte var bosatta i landet helt eller delvis omfattades av fördragen. Hänvisning gjordes särskilt till bestämmelserna om den fria rörligheten för varor och tjänster och förbudet mot diskriminering. Med hänvisning till den fria rörligheten för varor och tjänster frågade den hänskjutande domstolen om förbudet mot att ge utlänningar tillträde till coffeeshops var en lämplig och proportionerlig åtgärd för att minska narkotikaturismen och de olägenheter den för med sig. Alternativt ställdes frågan om förbudet mot diskriminering av medborgare på grund av nationalitet var tillämpligt. Om så var fallet ville domstolen veta om den indirekta distinktion som då uppstod mellan personer som var bosatta och personer som inte var bosatta i landet var motiverad, och om det förbud som var knutet till denna distinktion var lämpligt och proportionerligt av de skäl som tidigare nämnts.

EU-domstolen ansåg att narkotikaförbudet inom EU innebar att ägaren till en coffeeshop inte kunde åberopa principerna om fri rörlighet eller likabehandling för att marknadsföra cannabis. Friheten att tillhandahålla tjänster var emellertid tillämplig när det gällde mat och alkoholfria drycker som också såldes i coffeeshops, och ägaren till en coffeeshop kunde åberopa artikel 56 i EUF-fördraget (f.d. artikel 49 i fördraget om upprättandet av Europeiska gemenskapen, (EG-fördraget)) i detta sammanhang. Den fria rörligheten för varor var inte aktuell eftersom någon mat och dryck inte skulle transporteras över några landsgränser. EU-domstolen konstaterade med hänsyn till artikel 56 i EUF-fördraget att nationella bestämmelser som endast gav personer som var bosatta i landet tillträde till coffeeshops utgjorde indirekt diskriminering, eftersom det var mer sannolikt att personer som inte var bosatta i landet var utlänningar. I den aktuella situationen fann domstolen emellertid att sådana bestämmelser var motiverade. Kampen mot narkotikaturismen och de olägenheter den förde med sig för allmänheten var en del av kampen mot narkotika, och utgjorde som sådan ett legitimt mål. EU-domstolen fann att åtgärderna var lämpliga och proportionerliga. De hindrade inte personer som inte var bosatta i landet från att besöka de många caféer som inte sålde cannabis. Dessutom hade andra åtgärder för att minska narkotikaturismen visat sig ineffektiva. EU-domstolen ansåg att det var opraktiskt med ett system där personer som inte var bosatta i landet kunde besöka coffeeshops men samtidigt inte köpa cannabis.

2.6.4.3. Undantag på grund av ålder [sidan 52 i handboken]

EU-domstolen, *Gisela Rosenblatt mot Oellerking Gebäudereinigungsges. mbH* mål C-45/09, 12 oktober 2010 (stora avdelningen)

I denna begäran om förhandsavgörande bad de tyska domstolarna om ett klagande av gränserna för EU:s lagstiftning om åldersdiskriminering i samband med obligatorisk pensionering. Gisela Rosenblatt var anställd av svaranden, en lokalvårdsfirma, för att städa kaserner. I maj 2008 skickade arbetsgivaren ett brev till Gisela Rosenblatt med beskedet att hennes anställning skulle upphöra i slutet av samma månad på grund av att hon då uppnådde lagstadgad pensionsålder, 65 år. Gisela Rosenblatt vägrade att acceptera detta och bestred beslutet. Tysklands förbundsministerium för arbete allmängiltigt förklarade

2004 ett kollektivavtal för lokalvårdssektorn med bestämmelser enligt vilka en anställning automatiskt upphörde när den officiella pensionsåldern uppnåts. De tyska domstolarna frågade om lagen enligt vilken pensionsåldern fastställdes genom kollektivavtal fortfarande ägde giltighet med tanke på genomförandet av rådets direktiv 2000/78/EG. Direktivet förbjuder olika former av diskriminering på arbetsplatsen, inbegripet åldersdiskriminering, och i artikel 6 i direktivet anges undantag till detta.

EU-domstolen fann att det enligt artikel 6 i direktivet var möjligt att i nationell lagstiftning fastställa pensionsålder via kollektivavtal, förutsatt att en sådan bestämmelse med hänsyn till sysselsättningspolitiken eftersträvade ett legitimt mål som kunde motiveras på ett objektivt och rimligt sätt. Sättet att uppnå det legitima målet måste dessutom vara lämpligt och nödvändigt. När den nationella lagstiftningen tillämpades via kollektivavtal måste avtalet i sig eftersträva ett legitimt syfte på ett sätt som var lämpligt och nödvändigt. EU-domstolen ansåg även att en medlemsstat kunde allmängiltigförklara ett kollektivavtal, till exempel avtalet för lokalvårdssektorn i Tyskland. Det var dock inte möjligt om kollektivavtalet innebar att berörda personer berövades skydd mot åldersdiskriminering.

EU-domstolen, *Vasil Ivanov Georgiev mot Tehnicheski universitet – Sofia, filial Plovdiv* förenade målen C-250/09 och C-268/09, 18 november 2010

Denna begäran om förhandsavgörande från de bulgariska domstolarna gällde en fråga om obligatorisk pensionering. Enligt den nationella bulgariska lagstiftningen kunde en arbetsgivare avsluta en professors anställningsavtal när professorn uppnådde 65 års ålder och, efter denna ålder, utfärda högst tre ettårsavtal om visstidsanställning. EU-domstolen tillfrågades om denna lagstiftning stred mot rådets direktiv 2000/78/EG. Enligt direktivet anses direkt diskriminering ha förekommit när en person behandlas mindre gynnsamt än en annan, till exempel, på grund av ålder. Särbehandling på grund av ålder kan dock inte klassificeras som diskriminering, när det kan visas att särbehandlingen på ett objektivt och rimligt sätt motiveras av ett berättigat syfte, till exempel avseende sysselsättningspolitik, arbetsmarknadspolitik eller yrkesutbildning. Bulgariens regering, med stöd av de slovakiska och tyska regeringarna samt kommissionen menade att den aktuella nationella lagstiftningen gav yngre generationer möjlighet att tillträda vissa tjänster, och att den på så sätt bidrog till att säkerställa kvaliteten på undervisning och forskning.

EU-domstolen ansåg att rådets direktiv 2000/78/EG inte utgjorde ett hinder för den nationella lagstiftningen, enligt vilken professorer endast kunde fortsätta sin anställning vid universitet efter 65 års ålder enligt ettåriga avtal om visstidsanställning samt gå i pension vid 68 års ålder. Domstolen framhöll dock att lagstiftningen måste eftersträva ett berättigat mål kopplat till arbetsmarknads- eller sysselsättningspolitiken, och måste kunna uppnås på sätt som är lämpliga och nödvändiga. Berättigade mål skulle kunna vara att tillhandahålla kvalitetsundervisning och en generationsmässigt optimal fördelning av professorstjänster. EU-domstolen konstaterade vidare att eftersom det aktuella målet gällde en tvist mellan en offentlig inrättning och en enskild, så skulle den nationella domstolen inte tillämpa sådan nationell lagstiftning som inte stod i överensstämmelse med direktivet.

EU-domstolen, *Gerhard Fuchs and Peter Köhler mot Land Hessen* förenade målen C-159/10 och C-160/10, 21 juli 2011

Enligt tysk lagstiftning måste tjänstemän med livslång anställning gå i pension vid en viss ålder, som fastställs av respektive delstat. I det här målet fastställde en av delstaterna den obligatoriska pensionsåldern till 65 år, med bestämmelsen att tjänstemän om det låg i tjänstens intresse skulle kunna fortsätta att arbeta fram till maximalt 68 års ålder. De tyska domstolarna frågade om artikel 6.1 i rådets direktiv 2000/78/EG utgjorde ett hinder för denna bestämmelse.

EU-domstolen konstaterade att regeringens mål att åstadkomma "en väl avvägd åldersstruktur" för att främja rekrytering och anställning av ungdomar och optimera personaladministration var ett berättigat politiskt mål. Domstolen konstaterade vidare att kravet på pensionering vid 65 års ålder inte framstod som orimligt i förhållande till det mål som eftersträvades, och att direktivet inte utgjorde ett hinder för åtgärder som på lämpliga och nödvändiga sätt främjade detta mål. På frågan om vilka uppgifter medlemsstaten skulle ta fram för att visa att dessa kriterier hade uppfyllts, konstaterade EU-domstolen att det i sista hand ankom på den nationella domstolen att bedöma om åtgärden var lämplig och nödvändig, baserat på den stödande bevisningen och inom ramen för dess egna rättsliga förfaranden.

EU-domstolen, *Reinhard Prigge m.fl. mot Deutsche Lufthansa AG* mål C-447/09, 13 september 2011 (stora avdelningen)

Reinhard Prigge, Michael Fromm och Volker Lambach var i många år anställda av Deutsche Lufthansa som piloter och därefter som flygkaptener. I enlighet med kollektivavtalet upphörde deras anställningsavtal automatiskt att gälla när de nådde 60 års ålder. Eftersom de ansåg att de utsatts för diskriminering på grund av ålder vilket är förbjudet enligt direktivet om likabehandling i arbetslivet (rådets direktiv 2000/78/EG), väckte de talan i tysk domstol och yrkade att domstolen skulle förklara att deras anställningsförhållande med Deutsche Lufthansa inte hade upphört när de fyllt 60 år och förordna att deras anställningsavtal skulle fortlöpa. Den tyska federala arbetsdomstolen (*Bundesarbeitsgericht*) frågade EU-domstolen om ett kollektivavtal som av flygsäkerhetsskäl föreskrev en åldersgräns på 60 år för piloter var förenlig med EU-rätten.

EU-domstolen erinrade för det första om att kollektivavtal som ingåtts mellan arbetsmarknadens parter, liksom nationella lagar i medlemsstaterna, måste respektera principen om förbud mot åldersdiskriminering, vilken erkänts som en allmän princip i EU-lagstiftningen och givits specifikt uttryck i direktivet inom området sysselsättning och arbete. Avsikten med begränsningen av piloternas möjlighet att arbeta som piloter när de uppnått 60 års ålder var det eftersträvade målet att garantera säkerheten för passagerarna och befolkningen i de områden som planen passerar samt piloternas egen hälsa och säkerhet. Det eftersträvade målet kan motivera särbehandling och en sådan bestämmelse om begränsning i ett kollektivavtal. EU-domstolen framhöll emellertid att det enligt internationell och tysk lagstiftning inte var nödvändigt att förbjuda piloter att utöva sitt yrke efter 60 års ålder och att det var tillräckligt att inskränka på den verksamheten. Domstolen fastslog därför att bestämmelsen i kollektivavtalet enligt vilken pilotyrket inte fick utövas efter 60 års ålder inte var en nödvändig åtgärd för att skydda allmänhetens hälsa och säkerhet. Domstolen konstaterade också att en pilot måste besitta särskilda fysiska förmågor och att detta kan anses som en verklig och avgörande förutsättning för kunna utöva yrket samt att sådana fysiska förmågor var åldersrelaterade. Eftersom syftet med detta krav var att garantera flygsäkerheten, eftersträvades ett berättigat mål som kunde motivera särbehandling på grund av ålder. Emellertid var det bara under mycket begränsade omständigheter som en sådan särbehandling kan motiveras. I detta avseende påpekade EU-domstolen att internationella och tyska myndigheter ansåg att piloter fram till 65 års ålder hade de fysiska förmågor som krävdes för att utöva sitt yrke, även om de mellan 60 och 65 års ålder endast kan utöva yrket om de ingår i en besättning där övriga piloter är yngre än 60 år. Å andra sidan fastställde arbetsmarknadens parter 60 år som den åldersgräns då Lufthansas piloter inte längre kunde anses besitta de fysiska förmågor som krävdes för att utöva yrket. Mot denna bakgrund fastslog EU-domstolen att den åldersgräns på 60 år som arbetsmarknadens parter hade fastställt för att vara pilot på ett plan, utgjorde ett oproportionerligt krav mot bakgrund av att den internationella och tyska lagstiftningen fastställt åldersgränsen till 65 år.

3.4.2.4. Europakonventionen och välfärd och utbildning [sidan 73 i handboken]

Europadomstolen, *Ponomaryovi mot Bulgarien* (nr 5335/05), 21 juni 2011

Enligt den nationella lagstiftningen i Bulgarien hade endast bulgariska medborgare och vissa kategorier utlänningar rätt till avgiftsfri grundskole- och gymnasieutbildning. Klagandena var två ryska skolbarn som vid den aktuella tidpunkten saknade permanent uppehållstillstånd och hade bott tillsammans med sin mor i Bulgarien. I sitt klagomål till Europadomstolen, hävdade de att de utsatts för diskriminering eftersom de, till skillnad från bulgariska medborgare och utlänningar med permanent uppehållstillstånd, hade ålagts att betala en avgift för sin gymnasieutbildning i Bulgarien. Europadomstolen ansåg att en stat kunde ha legitima skäl att begränsa utnyttjandet av resurskrävande offentliga tjänster för tillfälliga och illegala invandrare, vilka i allmänhet inte bidrog till att finansiera dessa tjänster. Domstolen erkände att utbildning var en verksamhet som var komplex att organisera och kostsam att driva och att staten måste väga utbildningsbehoven för de som var under dess jurisdiktion mot sin begränsade kapacitet att tillgodose dem. Domstolen framhöll dock att utbildning, till skillnad från vissa andra allmännyttiga tjänster, var en rättighet som åtnjöt direkt skydd enligt konventionen. Det var också en mycket speciell typ av allmännyttig tjänst som inte bara direkt gagnade de som brukade den utan också fyllde vidare sociala syften och dessutom var oumbärlig för främjandet av de mänskliga rättigheterna. Klagandena hade inte kommit in i Bulgarien på illegalt sätt och därefter gjort anspråk på att använda sig av landets offentliga tjänster inbegripet avgiftsfri undervisning. Även om klagandena saknade permanent uppehållstillstånd hade myndigheterna ingen konkret invändning mot att de stannade kvar i Bulgarien eller någon allvarligt menad avsikt att utvisa dem. Därför var det tydligt att det i det här fallet inte förelåg någon koppling till behov att stoppa eller mota inflödet av illegal invandring. Emellertid hade de bulgariska myndigheterna inte tagit hänsyn till några av dessa faktorer och inte heller fanns det enligt lagstiftningen någon möjlighet att begära undantag från betalning av skolavgifter. De specifika omständigheterna i målet gjorde att kravet att klagandena på grund av sin nationalitet och uppehållsrättsliga status skulle betala avgifter för sin gymnasieutbildning inte var berättigat.

Europadomstolen, *Stummer mot Österrike* [stor avdelning] (nr 37452/02), 7 juli 2011

Klaganden, som, under sammanlagt tjugoåtta års fängelsevistelse, arbetat långa perioder, var i enlighet med österrikisk lagstiftning inte ansluten till landets ålderspensionssystem. Sedan 1994 hade han varit ansluten till Österrikes arbetslöshetsförsäkring utifrån de tidsperioder han arbetat i fängelset. Efter sin frigivning uppbar han arbetslöshetsersättning och ekonomiskt bistånd. Europadomstolen erinrade om att medlemsstaterna hade stort utrymme för skönmässig bedömning av pensionsfrågor och att det i det här fallet krävdes en helhetsbedömning utifrån arbetets organisation i fängelserna och internernas sociala skydd. Det fanns ingen europeisk konsensus angående social trygghet för interner. En absolut majoritet av Europarådets medlemsstater gav dem någon form av social trygghet, men endast en liten majoritet anslöt dem till sina ålderspensionssystem. Vissa, som Österrike, löste detta genom att låta internerna betala in frivilliga avgifter. Den österrikiska lagstiftningen återspeglade också tendensen att införliva arbetande interner i de nationella socialförsäkringssystemen genom att de erhöll hälso- och sjukvård och vård vid olycksfall. Sedan 1994 var de också anslutna till arbetslöshetsförsäkringssystemet. Det var av betydelse att klaganden även om han inte hade rätt till ålderspension inte lämnats utan socialt skydd. Efter sin frigivning hade han fått arbetslöshetsersättning och därefter akut ekonomiskt stöd och bostadsbidrag med sammanlagt 720 euro vilket motsvarar lägsta pensionsnivå i Österrike. Med tanke på den kontinuerliga förändringen av standarderna

kunde en konventionspart inte förebrås för att den prioriterade det försäkringssystem som ansågs lämpligast för reintegration av interner efter deras frigivning. Medan Europadomstolen framhöll att Österrike ansvarade för att hålla den fråga som lyfts i målet under granskning ansåg domstolen inte att Österrike hade överträtt det stora utrymmet för skönsmässig bedömning i denna fråga när arbetande interner inte anslutits till ålderspensionssystemet.

3.4.3.1. Europakonventionen och varor och tjänster, inklusive bostad

[sidan 76 i handboken]

Europadomstolen, *Bah mot Förenade kungariket* (nr 56328/07), 27 september 2011

Klaganden, en medborgare från Sierra Leone, beviljades permanent uppehållstillstånd i Förenade kungariket. Hennes minderårige son fick sedermera komma och leva tillsammans med henne på villkor att han klarade sitt uppehälle utan ekonomisk hjälp från samhället. Kort efter hans ankomst informerade klagandens hyresvärd att hennes son inte fick bo i rummet hon hyrde. Hon ansökte då hos den lokala myndigheten om hjälp att hitta bostad. Den lokala myndigheten gick med på att hjälpa henne men eftersom hennes son var föremål för invandringskontroll vägrades hon den prioritering som hennes ställning som oavsiktligt hemlös person med ett minderårigt barn i vanliga fall hade berättigat henne till. Europadomstolen fann därför att särbehandlingen av klaganden var en följd av att hennes sons uppehållstillstånd endast gällde om visst villkor uppfylldes, inte av hans nationella ursprung. Givet det element av valfrihet som fanns i uppehållsrättslig ställning ställdes inte lika höga krav på den motivering som krävdes för särbehandling på denna grund som i fall där distinktionen grundades på inneboende eller oföränderliga egenskaper som könstillhörighet och ras. Eftersom sakfrågan i målet – anskaffande av bostad till behövande – huvudsakligen var av socio-ekonomisk natur, fick regeringen relativt stort utrymme för skönsmässig bedömning. När klagandens bostadsbehov inte prioriterats hade detta inte skett på ett godtyckligt sätt. När klaganden, fullt medveten om det villkor som knutits till sonens inresetillstånd, hade tagit in honom i Förenade kungariket, hade hon i praktiken accepterat att inte falla tillbaka på offentliga medel för hans försörjning. Det var berättigat att skilja mellan personer som för prioriterad behovsstatus förlitade sig på en person som uppehöll sig i Förenade kungariket illegalt eller på villkoret att de inte använde sig av offentliga medel, och personer som inte gjorde det. Syftet med lagstiftningen var legitimt, det vill säga rättvis fördelning av en knapp resurs mellan olika kategorier av sökande. Utan att underskatta den oro klaganden måste ha känt på grund av hotet om hemlöshet, anmärkte Europadomstolen att hotet i själva verket aldrig materialiserats. Det fanns också andra lagstadgade bestämmelser som hade gjort att den lokala myndigheten varit skyldig att hjälpa henne och hennes son om hon verkligen hade blivit hemlös. Som fallet nu var hade hon behandlats ungefär som om hon faktiskt hade haft ett prioriterat behov: den lokala myndigheten hade hjälpt henne att hitta en hyresrätt i privata sektorn i en annan stadsdel och erbjudit henne socialt boende inom samma stadsdel inom sju månader. Den särbehandling klaganden utsatts för var därför på ett objektivt och rimligt sätt motiverad.

3.5.1. Den “personliga” sfären: privat- och familjeliv, adoption, hem och äktenskap

[sidan 80 i handboken]

Europadomstolen, *Şerife Yiğit mot Turkiet* [stor avdelning] (nr 3976/05), 2 november 2010

Klaganden ingick 1976 religiöst äktenskap. Hennes make avled 2002. I sitt eget namn och dotterns väckte hon 2003 talan för att få sitt äktenskap godkänt och dottern registrerad i folkbokföringsregistret som makens barn. Den turkiska distriktsdomstolen godtog begäran nummer två men avtog begäran att få äktenskapet godkänt. Klaganden ansökte även om att den bortgångne makens ålderspensions- och sjukförsäkringsförmåner skulle överföras till henne och dottern. Förmånerna beviljades dottern men inte klaganden på grund av att äktenskapet inte var lagligen godkänt. Europadomstolen konstaterade att enligt turkisk rättspraxis kunde endast personer som ingått äktenskap enligt den turkiska civilagen ärva sina avlidna makars sociala rättigheter. Klaganden kunde emellertid inte hävda att hon hade en legitim förväntan om att uppbära sociala förmåner på grund av sin partners lagstadgade rätt eftersom de regler som innehöll de materiella och formella villkor som reglerade civilt äktenskap var tydliga och tillgängliga och förberedelserna för att ingå dylikt äktenskap var enkla och inte lade någon överdriven börda på berörda personer. Dessutom hade klaganden haft tillräckligt lång tid på sig – tjugosex år – för att kunna ingå civilt äktenskap. Det fanns därför inget fog för hennes försäkran att de ansträngningar hon sade sig ha gjort för att reglera sin situation hade hindrats av att den administrativa hanteringen var trög och långsam. Det faktum att klaganden och hennes partner hade valt den religiösa formen för sitt äktenskap och inte ingått något civilt äktenskap hade inte medfört några administrativa eller straffrättsliga konsekvenser som hindrat henne att leva ett normalt familjeliv. Artikel 8 i Europakonventionen kunde inte tolkas så att staten ålades någon förpliktelse att godkänna religiösa äktenskap, och inte heller att staten ålades att inrätta ett särskilt system för en viss kategori ogifta par. Det faktum att klaganden i lagens mening inte hade ställning som arvinge innebar därför inte att det kunde anses att hennes rättigheter enligt artikel 8 hade åsidosatts.

4.2. Kön

[sidan 90 i handboken]

Europadomstolen, *Andrle mot Tjeckien* (nr 6268/08), 17 februari 2011

Klaganden, som var far till två barn, klagade på att pensionsåldern för män som tagit hand om barn inte sänktes till skillnad från vad som var fallet för kvinnor. Europadomstolen konstaterade att denna åtgärd eftersträvade det legitima syftet att kompensera för faktiska ojämlikheter och svårigheter som uppstått i en specifik historisk situation i forna Tjeckoslovakien, då kvinnor hade ansvar för att både ta hand om barn och hushåll samtidigt som de förväntades arbeta heltid. Under sådana omständigheter var de nationella myndigheterna bättre lämpade att avgöra när orättvisan mot männen vägde tyngre än behovet att rätta till kvinnornas ogynnsamma position genom positiv särbehandling. Den tjeckiska regeringen hade redan 2010 tagit ett första konkret steg mot en utjämning av pensionsåldern genom ändringar i lagstiftningen som hävde rätten till lägre pensionsålder för kvinnor med ett barn och inriktade reformen mot en generell höjning av pensionsåldern oavsett antalet barn i hushållet. Eftersom demografiska förändringar och förändringar i sättet att uppfatta könsroller sker successivt och det var svårt att placera in hela pensionsreformen i ett vidare sammanhang, kunde den tjeckiska regeringen inte kritiseras för att man ändrade sitt pensionsystem stegvis i stället för att driva fram en total förändring i snabbare takt. I den speciella situation som rådde i målet var de nationella myndigheternas synsätt fortsatt rimligt och objektivt legitimt fram till den tidpunkt när sociala och ekonomiska förändringar gjorde att

behovet att särbehandla kvinnor försvann. Tidpunkten för och omfattningen av korrigeringen av ojämliheten i fråga var inte uppenbart orimliga och översteg därför inte det stora utrymme för skönsmässig bedömning som staterna tillmätts inom detta område.

**EU-domstolen, *Rijksdienst voor Pensioenen mot Elisabeth Brouwer*
mål C-577/08, 29 juli 2010**

Elisabeth Brouwer arbetade mellan 1960 och 1998 i Nederländerna men var samtidigt bosatt i Belgien. När hon slutade arbeta var hon berättigad till pension från Belgien fram till 65 års ålder då skyldigheten övergick till Nederländerna. Belgiska staten beviljade henne pension. Eftersom hon hade arbetat i en annan medlemsstat i EU beräknades emellertid hennes pensionsrätt enligt fiktiva belopp och schablonlöner som fastställdes årligen av den berörda staten. Före 1995 var dessa fiktiva belopp olika för män och kvinnor. Elisabeth Brouwer klagade på pensionsbeloppets storlek och hävdade att hon utsatts för olaglig diskriminering. Belgiska staten menade att det inte var diskriminering eftersom olikheterna motiverades av objektiva skäl – verkliga löner var olika och beräkningen av pensionsrätt skulle återspegla detta. Rådets direktiv 79/7/EEG om genomförande av principen om likabehandling för män och kvinnor i fråga om social trygghet, skulle vara genomfört av EU:s medlemsstater senast den 23 december 1984.

När målet prövades i EU-domstolen, hade den belgiska staten medgett att det rörde sig om diskriminering och förklarat vilka åtgärder som vidtagits för att rätta till detta. EU-domstolen fann ändå att denna typ av lagstiftning var förbjuden efter sistadatum för direktivets genomförande. Före sistadatum för genomförandet av direktivet låg den aktuella lagstiftningen utanför räckvidden för de fördragsbestämmelser som reglerade likalön, det vill säga artikel 157 i EUF-fördraget (f.d. artikel 141 i EG-fördraget). EU-domstolen avsåg också belgiska statens anmodan om att domens rättsverkan skulle begränsas i tiden (som i målet Barber, C-262/88), men endast vad gällde restriktion på skulder. Domstolen fann att ekonomiska överväganden i sig inte kunde motivera en sådan begränsning. Det måste dessutom föreligga betydande objektiva osäkerhet med hänsyn till konsekvenserna av bestämmelserna i EU-lagstiftningen. EU-domstolen ansåg att så inte var fallet och att de belgiska myndigheterna inte var berättigade att inta ståndpunkten att olikheten i lön berodde på objektiva faktorer snarare än enkel diskriminering. Inte heller kunde Belgien åberopa det faktum att Europeiska kommissionen inte hade inlett något fördragsbrottsförfarande för att påvisa den nationella lagstiftningens överensstämmelse med EU-lagstiftningen.

**EU-domstolen, *Dita Danosa mot LKB Līzings SIA*
mål C-232/09, 11 november 2010**

Denna begäran om förhandsavgörande från de lettiska domstolarna gällde rådets direktiv 92/85/EEG angående hälsa och säkerhet på arbetsplatsen för gravida arbetstagare. Enligt direktivet måste EU:s medlemsstater förbjuda uppsägning från anställning under tiden från graviditetens början fram till utgången av föräldraledigheten. EU-domstolen ombads pröva om detta förbud skulle tillämpas på en situation där den berörda personen var styrelsemedlem i ett bolag med begränsat ansvar, och om personen i fråga i direktivets mening kunde betraktas som anställd. I samband med detta var det nödvändigt att definiera medlemmarnas roller och i vilken utsträckning de kunde agera självständigt, eftersom bolaget i fråga även kontrollerades av bolagsstämman och en styrelse med förtroendevalda. Rådets direktiv 76/207/EEG om likabehandling av män och kvinnor vad gäller tillgång till arbete, yrkesutbildning och befordran samt arbetsvillkor måste också beaktas.

EU-domstolen ansåg att en medlem i en bolagsstyrelse skulle betraktas som anställd om han eller hon utförde arbete åt bolaget och var en integrerad del av det, såvitt arbetet utfördes under viss tid under ledning eller kontroll av något annat bolagsorgan och om styrelsemedlemmen erhöll ersättning för detta arbete. Rådets direktiv 92/85/EEG skulle

tolkas som att det utgjorde ett hinder för nationell lagstiftning enligt vilken en styrelsemedlem utan begränsning kan entledigas från sin tjänst även om personen i fråga är en "gravid arbetstagare". EU-domstolen beslutade dessutom att även om arbetstagaren inte kunde klassificeras som en "gravid arbetstagare" enligt skrivningen i rådets direktiv 92/85/EEG, kunde entledigande av en styrelsemedlem på grund av eller huvudsakligen på grund av graviditet endast avse kvinnor och innebar därför direkt könsdiskriminering i strid med rådets direktiv 76/207/EEG.

**CJEU, *Association belge des Consommateurs Test-Achats ASBL*
med flera mot *Conseil des ministres*
mål C-236/09, 1 mars 2011 (stor avdelning)**

Belgisk lagstiftning tillåter försäkringsföretag att använda kön som en faktor vid beräkning av premier och förmåner. Den stöder sig då på en undantagsbestämmelse i artikel 5.2 i rådets direktiv 2004/113/EG. Klagandena hävdade att den belgiska lagstiftningen med stöd av denna undantagsbestämmelse stred mot principen om likabehandling av kvinnor och män. Den belgiska författningsdomstolen frågade EU-domstolen om artikel 5.2 i rådets direktiv 2004/113/EG var förenlig med artikel 6.2 i fördraget om Europeiska unionen och, mer specifikt, principen om jämställdhet och icke-diskriminering såsom den anges i denna bestämmelse.

EU-domstolen angav först de bestämmelser som i EU-lagstiftningen fastställer principen om likabehandling av kvinnor och män. Domstolen erinrade om att när direktivet antogs var användningen av könsspecifika försäkringstekniska faktorer vanligt förekommande vid tillhandahållande av försäkringstjänster. En övergångsperiod var därför lämplig. Artikel 5.1 i direktivet föreskrev att de skillnader i försäkringspremier och försäkringsförmåner som berodde på att kön användes som beräkningsfaktor måste vara avskaffade senast den 21 december 2007, men artikel 5.2 tillät däremot vissa medlemsstater att utan begränsning medge proportionella skillnader i individuella premier och förmåner, där användningen av kön var en avgörande faktor för riskbedömningen på grundval av relevanta och tillförlitliga försäkringstekniska och statistiska uppgifter. Fem år efter införlivningen av direktivet i medlemsstaternas nationella lagstiftning – den 21 december 2012 – var staterna skyldiga att på nytt undersöka om undantagen var motiverade och beakta senaste försäkringstekniska och statistiska data, liksom innehållet i den rapport som kommissionen skulle lägga fram tre år efter direktivets införlivande.

Rådet hade uttryckt tvivel om att kvinnor och män som försäkringstagare var jämförbara med tanke på att nivåerna för försäkrad risk (som baseras på statistik) kan variera för kvinnor och män. EU-domstolen avfärdade detta argument och konstaterade att direktivet grundades på premissen att, vad gällde tillämpning av principen om likabehandling av kvinnor och män, var situationen för kvinnor och män avseende kontrakterade försäkringspremier och förmåner jämförbara. Följaktligen förelåg en risk att artikel 5.2 skulle kunna tillåta att avvikelser från likabehandling av kvinnor och män fortgick på obestämd tid. En sådan bestämmelse motverkade målet likabehandling av kvinnor och män. EU-domstolen ansåg i enlighet med detta att artikel 5.2 efter en lämplig tidsperiod måste betraktas som ogiltig, i detta fall från den 21 december 2012.

4.3. Sexuell läggning

[sidan 98 i handboken]

**Europadomstolen, *Schalk och Kopf mot Österrike*
(nr 30141/04), 24 juni 2010**

Klagandena, ett samkönat par, ansökte 2002 vid behörig myndighet om tillstånd att gifta sig. Vid den aktuella tidpunkten kunde äktenskap enligt den österrikiska lagstiftningen endast

ingås mellan personer av olika kön och därför avslogs klagandenas ansökan. Den 1 januari 2010 trädde lagen om registrerat partnerskap i kraft i Österrike. Syftet var att ge samkönade par en formell mekanism som legaliserade deras relationer. Europadomstolen undersökte först om rätten för "kvinnor och män" att ingå äktenskap enligt artikel 12 i Europakonventionen kunde tillämpas på klagandenas situation. Även om endast sex av rådets medlemsstater tillät samkönade äktenskap noterade Europadomstolen att den bestämmelse i Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna som gav rätt att ingå äktenskap inte innehöll någon hänvisning till män och kvinnor. Domstolen konstaterade därför att rätten att ingå äktenskap inte alltid måste begränsas till äktenskap mellan personer av motsatt kön. Det kunde därför inte anses att artikel 12 inte kunde tillämpas på klagandenas klagomål. Enligt stadgan ankom det på medlemsstaterna själva att via sin nationella lagstiftning avgöra om samkönade äktenskap skulle tillåtas. Eftersom äktenskapet hade djupgående sociala och kulturella konnotationer som skilde sig mycket från ett samhälle till ett annat underströk Europadomstolen att nationella myndigheter var bäst lämpade att bedöma och möta samhällets behov inom detta område. Slutsatsen blev att Österrike inte ålades någon förpliktelse att ge samkönade par möjlighet till äktenskap och därför hade det inte förelegat någon kränkning av artikel 12 i Europakonventionen.

Med hänsyn till den snabba förändringen det senaste decenniet i Europa av samhällets inställning till samkönade par hade det emellertid varit verklighetsfrämmande om Europadomstolen hade hållit fast vid åsikten att samkönade par med stöd av artikel 8 i Europakonventionen inte skulle kunna åtnjuta skydd för sitt "familjeliv". Europadomstolen fann därför, för första gången, att det samkönade, sammanboende parets fasta relation skulle definieras som "familjeliv", på samma sätt som relationen mellan två personer av olika kön i likartad situation. Med hänsyn till domstolens slutsats beträffande artikel 12, kunde domstolen inte dela klagandenas åsikt att en förpliktelse att bevilja samkönade par rätten att gifta sig kunde härledas från artikel 14 i konventionen jämförd med artikel 8. Det som återstod att pröva var huruvida staten borde ha gett klagandena tillgång till alternativa medel för juridiskt erkännande av deras partnerskap tidigare än den faktiskt gjorde. Trots den framväxande tendensen att juridiskt erkänna partnerskap mellan personer av samma kön borde detta område fortfarande betraktas som ett område där rättigheter var under diskussion och konsensus ännu inte etablerats, och medlemsstaterna hade tolkningsutrymme avseende tidpunkten för införande av ändringar i lagstiftningen. Den österrikiska lagstiftningen återspeglade denna utveckling och lagstiftaren kunde inte förebrås för att inte ha infört lagen om registrerat partnerskap före 2010. Det faktum att lagen om registrerat partnerskap fortfarande innehöll vissa betydande olikheter jämfört med äktenskap, återspeglade också till stor del tendensen i andra medlemsstater som antagit likartad lagstiftning. Eftersom klagandena inte hävdade att de direkt påverkades av några begränsningar av föräldrarättigheter, behövde Europadomstolen inte heller undersöka var och en av dessa olikheter i detalj då detta låg utanför målets omfattning. Domstolen fastslog därför att det inte förelåg någon kränkning av klagandenas rättigheter enligt Europakonventionen.

**Europadomstolen, *P. V. mot Spanien*
(nr 35159/09), 30 november 2010**

Klaganden, en man-till-kvinna transsexuell, hade tidigare varit gift och fått en son. Under skilsmässoförfarandet tilldelades modern vårdnaden om barnet, men föräldraansvaret skulle delas av båda föräldrarna, och umgängestillfällena anordnades för fadern. Två år senare ansökte klagandens förutvarande hustru om att fadern skulle fräntas föräldraansvaret och att umgänget skulle avbrytas eftersom han genomgick könsbytesbehandling. Europadomstolen framhöll att de nationella domstolarna i sina beslut hade tagit hänsyn till klagandens emotionella instabilitet, som intygats i ett expertutlåtande av en psykolog, och risken att den skulle överföras på barnet (som var sex år vid början av förfarandet i Spanien) och störa barnets psykiska balans. De tog inte ifrån klaganden vare sig föräldrarättigheterna eller rätten till umgänge som modern hade begärt, utan gjorde istället upp om nya rutiner för

umgänget, vilka skulle kunna utvecklas och revideras i enlighet med rekommendationerna i utlåtandet. De nationella domstolarnas beslut gav stöd för slutsatsen att barnets bästa och inte klagandens transsexuella läggning hade varit den avgörande faktorn för ändringen av umgänget, och att detta resulterat i att domstolarna valt att begränsa umgänget på ett sätt som skulle ge barnet möjlighet att undan för undan vänja sig vid faderns könsbyte. Europadomstolen fann därför att det inte förelåg någon kränkning av Europakonventionen.

4.5. Ålder

[sidan 103 i handboken]

EU-domstolen, *Ingeniørforeningen i Danmark mot Region Syddanmark* mål C-499/08, 12 oktober 2010 (stor avdelning)

Denna begäran om förhandsavgörande från de danska domstolarna avsåg systemet i Danmark enligt vilket en arbetsgivare vid uppsägning av en arbetstagare som varit anställd i 12,15 eller 18 år måste betala ett belopp motsvarande en, två respektive tre månaders lön. Denna ersättning skulle dock inte betalas ut till anställda som vid anställningens upphörande var berättigade till pension enligt en pensionsförsäkring som de anslutits till före 50 års ålder och som arbetsgivaren gjort inbetalningar till. Efter 27 års anställning i en regional organisation blev Ole Andersson uppsagd, och en domstol bekräftade att han skulle få ett vederlag. Den regionala organisationen vägrade att betala ut detta vederlag med motiveringen att han som 63-åring hade uppnått pensionsålder och kunde uppbära pension från pensionsförsäkringen. Den danska domstolen frågade om en sådan ordning stred mot förbudet mot direkt och indirekt diskriminering på grund av ålder enligt rådets direktiv 2000/78/EG som inrättat en allmän ram för likabehandling i arbetslivet.

I sitt svar på den danska domstolens frågor konstaterade EU-domstolen att rådets direktiv 2000/78/EG utgjorde hinder för en nationell lagstiftning som skulle beröva arbetstagare med rätt till ålderspension avgångsvederlag såvitt de anslutits till pensionsförsäkringen innan de uppnådde 50 års ålder. Domstolen anmärkte att det var svårare för arbetstagare som kunde göra anspråk på ålderspension att fortsätta att utöva sin rätt till arbete, eftersom de inte skulle ha rätt till avgångsvederlaget medan de sökte en ny anställning. Domstolen påpekade att åtgärden därför i praktiken hindrade en hel kategori arbetstagare från att erhålla betalningen. Det var också möjligt att arbetstagare skulle tvingas acceptera en pension som var lägre än om de fortsatt sin anställning ytterligare ett antal år. Detta skadade arbetstagarnas legitima intressen och särbehandlingen av denna grupp jämfört med den grupp som inte hade rätt till ålderspension var inte berättigad.

4.7. Nationalitet eller nationellt ursprung

[sidan 108 i handboken]

Europadomstolen, *Fawsie mot Grekland och Saidoun mot Grekland* (nr 40080/07 och nr 40083/07), 28 oktober 2010

Klagandena, som var syriska och libanesiska medborgare, hade officiellt erkänts som politiska flyktingar sedan 1990-talet och vistades lagligen i Grekland. Den behöriga myndigheten avslög deras ansökningar om bidrag till mödrar i flerbarnsfamiljer eftersom de inte var grekiska medborgare eller medborgare i någon av medlemsstaterna i Europeiska unionen eller flyktingar av grekiskt ursprung. Europadomstolen ifrågasatte inte den grekiska lagstiftarens önskan att lösa sitt lands demografiska problem. Domstolen erinrade emellertid om att särbehandling enbart på grund av medborgarskap endast kunde motiveras efter noggranna överväganden och godtog inte det valda kriteriet som huvudsakligen grundades på grekiskt medborgarskap eller ursprung, i synnerhet som det vid den aktuella tidpunkten

inte tillämpades på ett enhetligt sätt i gällande lagstiftning och rättspraxis. Staterna måste dessutom, enligt Genèvekonventionen om flyktingars rättsliga ställning, som Grekland anslutit sig till, bevilja flyktingar som vistas lagligen inom staternas territorium samma behandling avseende hjälp och bistånd från offentliga medel som de egna medborgarna. Myndigheternas vägran att bevilja det aktuella bidraget familj till klagandena hade följaktligen inte en godtagbar grund.

**EU-domstolen, *Marie Landtová mot Česká správa socialního zabezpečení*
mål C-399/09, 22 juni 2011**

Marie Landtová, en tjeckisk medborgare bosatt i Republiken Tjeckien, arbetade från 1964 till den 31 december 1992 i Tjeckoslovakien. Efter delningen av Tjeckoslovakien arbetade hon först i Republiken Slovakien och därefter i Republiken Tjeckien. Den tjeckiska socialförsäkringsförvaltningen beviljade henne partiell ålderspension. Beloppet fastställdes i enlighet med en konvention om social trygghet mellan Tjeckien och Slovakien, enligt vilket den försäkringsperiod som fullgjorts av Marie Landtová fram till 31 december 1992 skulle värderas enligt det slovakiska systemet för social trygghet, eftersom hennes arbetsgivare hade sitt huvudkontor i Slovakien. Denna bestämmelse var genom punkt 6 i del A i bilaga III till rådets förordning nr 1408/71 fortfarande giltig. Marie Landtová bestred det beviljade ålderspensionsbeloppet. Hon ansåg att den tjeckiska socialförsäkringsförvaltningen hade underlåtit att beakta samtliga försäkringsperioder hon fullgjort. När målet nådde högsta förvaltningsdomstolen ville domstolen pröva om bestämmelserna i punkt 6 i del A i bilaga III till förordning nr 1408/71, jämförd med artikel 7.2.c i samma förordning, utgjorde hinder för en nationell regel, enligt vilken ett tillägg till ålderspensionen skulle utbetalas när det pensionsbelopp som beviljats enligt konventionen om social trygghet var lägre än det belopp som skulle uppburits om ålderspensionen beräknats enligt Republiken Tjeckiens lagstiftning. Domstolen frågade också om avgörandet från författningsdomstolen, som innebar att endast personer med tjeckiskt medborgarskap bosatta i Republiken Tjeckien, kunde beviljas tillägget, utgjorde diskriminering som var förbjuden enligt artikel 12 i EG-fördraget och artikel 3.1 jämförd med artikel 10 i rådets förordning nr 1408/71.

EU-domstolen konstaterade att punkt 6 i del A i bilaga III inte utgjorde något hinder för den nationella regeln enligt vilken tillägget skulle betalas, eftersom det inte innebar att en tjeckisk ålderspension betalades ut parallellt, eller att en och samma försäkringsperiod beaktades två gånger. Det rörde sig endast om att kompensera för en objektivt konstaterad skillnad mellan förmåner från olika ursprung. Med detta tillvägagångssätt undveks "kumulering av tillämpliga nationella lagstiftningar", i enlighet med det syfte som anges i åttonde skälet till förordning 1408/71, och tillvägagångssättet stred inte mot det kriterium för behörighetsfördelning som fastställts i konventionen om social trygghet som vidhålls i del A i bilaga III. Emellertid konstaterade EU-domstolen också att författningsdomstolens dom, genom att den endast medgav betalning av tillägget till tjeckiska medborgare bosatta i Republiken Tjeckien, till följd av kravet på bosättning, innebar direkt och indirekt diskriminering på grund av nationalitet, gentemot personer som hade utnyttjat sin rätt till fri rörlighet. Följaktligen gick denna dom stick i stäv mot artikel 3.1 i förordning 1408/71. Vad gäller de praktiska konsekvenserna av domstolens avgörande, förklarade EU-domstolen vidare att EU-lagstiftningen, förutsatt att de allmänna principerna i unionsrätten efterlevdes, inte utgjorde ett hinder mot att det för att åstadkomma likabehandling vidtas åtgärder genom vilka förmåner för tidigare gynnade personerna minskas. Innan sådana åtgärder vidtogs fanns det emellertid ingen bestämmelse i EU-lagstiftningen enligt vilken det krävdes att en kategori personer som redan hade rätt till extra social skydd, vilket var fallet med Marie Landtová, skulle berövas detta skydd.

4.8. Religion eller övertygelse

[sidan 112 i handboken]

Europadomstolen, *Savez crkava 'Riječ života' m. fl. mot Kroatien* (nr 7798/08), 9 december 2010

Kyrkor av den reformerta trosinriktningen registrerade som religiösa samfund enligt kroatisk lagstiftning försökte sluta ett avtal med regeringen som skulle reglera deras relationer med staten. Utan ett sådant avtal kunde de inte ge religionsundervisning i statliga skolor och förskolor och få ingångna religiösa äktenskap godkända av staten. Myndigheterna informerade klagandena att de inte uppfyllde samtliga föreskrivna kriterier för att sluta ett sådant avtal, i synnerhet som de inte hade funnits på plats i Kroatien sedan 1941 och inte hade de 6 000 medlemmar som krävdes. Europadomstolen konstaterade att Europakonventionen inte ålade staten att erkänna att effekterna av ett religiösa äktenskap skulle erkännas som likvärdiga effekterna av ett civilt äktenskap, och inte heller att tillåta religionsundervisning i statliga skolor och förskolor. Domstolen ansåg dock att när en stat väl hade gått utöver sina förpliktelser enligt Europakonventionen och tillerkänt religiösa trossamfund sådana ytterligare rättigheter, kunde man inte vid tillämpningen av sådana rättigheter vidta diskriminerande åtgärder enligt innebörden i artikel 14 i Europakonventionen. I klagandenas fall hade myndigheterna vägrat att sluta ett avtal därför att klagandenas kyrkor inte uppfyllde de kumulativa historiska och antalsmässiga kriterier som angetts i den nationella lagstiftningen. Regeringen hade emellertid ingått sådana avtal med andra religiösa samfund som inte heller de uppfyllde det antalsmässiga kriteriet, eftersom man fastställt att dessa kyrkor uppfyllde ett alternativt kriterium, nämligen att vara "historiska religiösa trossamfund i den europeiska kulturella kretsen". Regeringen hade inte lämnat någon förklaring till varför de klagande kyrkorna inte uppfyllde kraven enligt detta kriterium. Europadomstolen drog slutsatsen att de kriterier som angetts i den nationella lagstiftningen inte hade tillämpats på likvärdigt sätt för samtliga religiösa trossamfund.

Vid prövning av målet under protokoll nr 12 till Europakonventionen, anmärkte Europadomstolen att eftersom staten hade rätt till skönsmässig bedömning i frågan huruvida avtal med ett religiöst samfund skulle slutas eller ej så gällde klagandenas klagomål i detta avseende inte "rättigheter som specifikt beviljades dem enligt nationell lagstiftning". Inte desto mindre föll det inom den tredje kategorin som specificeras i den förklarande rapporten till protokoll nr 12 eftersom det gällde påstådd diskriminering "av en offentlig myndighet vid utövande av sin rätt till skönsmässig bedömning". Givet att en kränkning konstaterats av artikel 14 i Europakonventionen jämförd med artikel 9 fann Europadomstolen att en separat prövning av samma klagomål enligt protokoll nr 12 inte var nödvändig.

Europadomstolen, *Milanović mot Serbien* (mål nr 44614/07), 14 december 2010

Klaganden, en ledande medlem i Hare Krishna religiösa kommunitet i Serbien, knivhöggs vid flera tillfällen i närheten av sin lägenhet. Han polisanmälde attackerna och sade att de eventuellt hade begåtts av medlemmar i en extremistisk grupp på yttersta högerkanten. Polisen förhörde vittnen och flera potentiella misstänkta, men lyckades aldrig identifiera någon av angriparna eller skaffa mer information om den extremistgrupp de påstods tillhöra. I en av polisrapporterna hänvisade man till klagandens välkända religiösa tillhörighet och hans "ganska egendomliga utseende". I en annan rapport anmärkte man att klaganden hade offentliggjort händelserna och samtidigt "framhållit" sin trostillhörighet, och att det inte kunde uteslutas att klagandens skador var självförvållade. Europadomstolen påpekade att statliga myndigheter, vid utredning av våldsbrott liksom vid rasistiskt motiverad misshandel, var skyldiga att vidta alla rimliga åtgärder för att avslöja eventuella religiösa motiv och fastställa huruvida religiöst hat eller fördomar möjligen låg bakom händelserna, även när misshandeln utförts av privatpersoner. I klagandens fall där man misstänkte att angriparna tillhörde en

eller flera organisationer på yttersta högerkanten och agerade utifrån extremistisk ideologi, var det oacceptabelt att de serbiska myndigheterna låtit utredningen dra ut på tiden i många år utan att vidta adekvata åtgärder för att identifiera och lagföra förövarna. Polisens uppträdande och rapporter visade dessutom tydligt att polisen hyste allvarliga tvivel kopplade till klagandens religion och sanningshalten i hans påståenden. Fastän myndigheterna utforskat flera ledtrådar som klaganden tipsat om rörande angriparnas bakomliggande religiösa motiv, hade åtgärderna på grund av detta inte resulterat i mycket mer än en *pro forma*-utredning.

**Europadomstolen, *O'Donoghue med flera mot Förenade kungariket*
(nr 34848/07), 14 december 2010**

Sedan 2005 måste personer som var under immigrationskontroll och som ville ingå äktenskap på annat sätt än enligt ordningen för Church of England ansöka hos Secretary of State om tillstånd i form av godkännandeintyg, för vilket de måste betala en avgift om 295 brittiska pund. Den andra klaganden, en nigeriansk medborgare som hade sökt asyl i Förenade kungariket, ville ingå äktenskap men inte enligt ordningen för Church of England, eftersom både han och hans fästmö (första klaganden) var praktiserande romerska katoliker, och eftersom Church of England dessutom inte var etablerad i Nordirland. Klagandena ansökte om ett godkännandeintyg och om att undantas från avgiften på grund av bristande tillgångar, men deras ansökan avslogs. När de med goda vänners hjälp lyckats samla ihop beloppet beviljades de i juli 2008 slutligen ett godkännandeintyg. Europadomstolen fann att den aktuella regleringen innebar religiös diskriminering. Klagandena hade befunnit sig i en likartad situation jämfört med personer som både önskade och kunde ingå äktenskap enligt ordningen för Church of England. De senare var obehindrade att ingå äktenskap, men klagandena hade varken önskat (på grund av sin religiösa övertygelse) eller kunnat (på grund av att de var bosatta i Nordirland) ingå äktenskap enligt ordningen för Church of England. Som följd av detta tilläts de inte ingå äktenskap förrän de lämnat in en ansökan om godkännandeintyg och betalat en betydande avgift. Det innebar därför ett tydligt fall av särbehandling där objektiv och rimlig motivering saknades.

4.10. Social härkomst, börd och egendom

[sidan 117 i handboken]

**EU-domstolen, *Zoi Chatzi mot Ipourgos Ikonomikon*
mål C-149/10, 16 september 2010**

Denna begäran om förhandsavgörande från de grekiska domstolarna gällde rådets direktiv 96/34/EG om ramavtalet om föräldraledighet och Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna. Begäran framställdes i ett mål mellan Zoi Chatzi som fött tvillingar och hennes arbetsgivare Ipourgos Ikonomikon (Greklands finansministerium). Efter tvillingfödelsen beviljades Zoi Chatzi nio månaders betald föräldraledighet men vägrades en andra föräldraledighet. EU-domstolen tillfrågades om beviljandet av en enda föräldraledighet vid tvillingfödelse utgjorde särbehandling på grund av födsel och ett åsidosättande av artikel 21 i stadgan. Om inte, tillfrågades EU-domstolen om begreppet "födelse" enligt artikel 2.1 i direktivet borde tolkas som att två på varandra följande födselar berättigade till två föräldraledigheter. Om inte, ombads domstolen att fastställa om föräldraledighet skulle beviljas för en födsel oavsett hur många barn som föds, utan att det härmed sker något åsidosättande av stadgan.

EU-domstolen svarade att rättigheterna i ramavtalet tillkom föräldrarna i deras egenskap av arbetstagare för att hjälpa dem att på lämpligt sätt kombinera sina åtaganden som föräldrar och arbetstagare. Det fanns ingen rättighet som var kopplad till föräldraledighet för barnet, vare sig i ramavtalet eller stadgan. Att endast en föräldraledighet beviljades för tvillingar

utgjorde följaktligen inte särbehandling på grund av födsel. Domstolen fastslog vidare att ramavtalet inte kunde tolkas som att varje barn automatiskt skulle beviljas individuell föräldraledighet. Domstolen uttryckte att ramavtalet endast angav minimikrav och att justeringar av reglerna kunde göras i de fall där föräldraledighet i EU:s medlemsstater var längre än minimikravet på tre månader. EU-domstolen kommenterade emellertid att EU:s medlemsstaters nationella lagstiftare måste beakta principen om likabehandling när de vidtar åtgärder för att tillämpa ramavtalet och garantera att tvillingföräldrar behandlas på ett sätt som beaktar deras särskilda behov.

4.12. "Ställning i övrigt"

[sidan 119 i handboken]

Europadomstolen, *Kiyutin mot Ryssland* (nr 2700/10), 10 mars 2011

Klaganden, en man som är medborgare i Uzbekistan, kom 2003 till Ryssland och gifte sig med en rysk medborgare och fick tillsammans med henne ett barn. Han vägrades emellertid uppehållstillstånd på grund av att han testats hiv-positiv. Europadomstolen hade tidigare uttryckt att fysisk funktionsnedsättning och olika hälsoproblem omfattades av artikel 14 i Europakonventionen och detta synsätt stämde överens med åsikterna i det internationella samfundet. Därmed kunde en distinktion med hänsyn till hälsostatus, inbegripet hiv-smitta, innefattas i begreppet "ställning i övrigt", och artikel 14 i förening med artikel 8 i Europakonventionen kunde tillämpas. Klaganden befann sig i en likartad situation som andra utländska medborgare som sökte ett familjebaserat uppehållstillstånd i Ryssland, men hade särbehandlats på grund av att han var hiv-positiv. Statens utrymme för skönmässig bedömning i denna sfär var liten eftersom personer som lever med hiv var en särskilt sårbar grupp som i det förflutna utsatts för mycket diskriminering och det inte fanns någon vedertagen europeisk konsensus om att de inte skulle beviljas uppehållstillstånd. Medan den aktuella åtgärden kunde sägas ha det legitima syftet att skydda folkhälsan, var sjukvårdsexperter och internationella organ eniga om att reserestriktioner för hiv-positiva inte kunde motiveras med hänvisning till omsorg om folkhälsan. Även om sådana restriktioner kunde vara effektiva mot mycket smittsamma sjukdomar med kort inkubationstid som kolera eller gula febern, utgjorde inte blotta närvaron av en hiv-positiv person i ett land i sig ett hot mot folkhälsan. Hiv-smitta överfördes inte slumpmässigt utan snarare genom ett specifikt beteende och sätten för överföring var likartade oavsett hur länge personen vistades i landet eller personens nationalitet. Hiv-relaterade reserestriktioner ålades inte turister eller korttidsbesökare, eller ryska medborgare som återvände från utlandet, även om det inte fanns skäl att anta att det vore mindre sannolikt att de skulle inlåta sig på riskbeteende än bofasta migranter. Medan olikhet i behandling mellan hiv-positiva som är bosatta för en längre tid och korttidsbesökare kunde motiveras objektivt genom att det fanns en risk att de förra skulle sätta det statligt finansierade hälso- och sjukvårdssystemet under alltför stor press, kunde detta argument inte tillämpas på Ryssland eftersom personer som inte var ryska medborgare inte hade rätt till gratis läkarvård utom i akuta fall. Europadomstolen ansåg det också problematiskt att det ifrågasatta beslutet var godtyckligt och urskillningslöst till sin karaktär. Bestämmelserna om utvisning av utländska personer som konstaterats hiv-positiva lämnade inget utrymme för en individuell bedömning baserad på omständigheterna i varje enskilt fall. I klagandens fall hade de ryska myndigheterna avslagit ansökan enbart med hänvisning till lagstadgade bestämmelser utan att beakta klagandens hälsotillstånd eller hans familjeanknytning i Ryssland. Mot bakgrund av dessa överväganden fann Europadomstolen att klaganden hade utsatts för diskriminering på grund av sitt hälsotillstånd.

5.2. Delad bevisbörda

[sidan 126 i handboken]

EU-domstolen, *Patrick Kelly mot National University of Ireland (University College, Dublin)* mål C-104/10, 21 juli 2011

Patrick Kelly sökte till ett yrkesprogram på University College Dublin (UCD) men blev inte antagen. Patrick Kelly trodde att han inte antagits till utbildningen på grund av påstådd könsdiskriminering och begärde att övriga ansökningar skulle lämnas ut. UCD lämnade ut redigerade versioner. Den irländska domstolen begärde ett förhandsavgörande kopplat till rådets direktiv 97/80/EG om bevisbördan i fall av diskriminering baserad på kön, rådets direktiv 76/207/EEG om genomförandet av principen om likabehandling för kvinnor och män i fråga om tillgång till arbete, yrkesutbildning och befordran samt arbetsvillkor ("likabehandlingsdirektivet") samt direktiv 2002/73/EG som ändrade rådets direktiv 76/207/EEG. De irländska domstolarna frågade (i) om Patrick Kelly hade rätt att se fullständiga versioner av dokumenten för att kunna etablera ett *prima facie*-fall av diskriminering enligt de bestämmelser som anges i rådets direktiv 76/207/EEG, 97/80/EG och 2002/73/EG samt (ii) om en sådan rättighet påverkades av nationell eller EU-lagstiftning med anknytning till sekretess.

EU-domstolen konstaterade att en sökande till yrkesutbildning varken enligt rådets direktiv 97/80/EG eller likabehandlingsdirektivet hade någon generell rätt att få tillgång till information om övriga sökandes kvalifikationer på grund av misstanke om diskriminering, och att ett utlämnande av sådan information omfattades av EU:s regler om sekretess för personuppgifter. Det ankom emellertid på den nationella domstolen att avgöra om syftet med rådets direktiv 97/80/EG krävde att sådana uppgifter skulle lämnas ut i enskilda fall.

5.3. Betydelsen av statistik och andra uppgifter

[sidan 131 i handboken]

EU-domstolen, *Waltraud Brachner mot Pensionsversicherungsanstalt* mål C-123/10, 20 oktober 2011

Denna begäran om förhandsavgörande från de österrikiska domstolarna avsåg frågan om diskriminering i ett statligt pensionssystem mot bakgrund av artikel 4.1 i rådets direktiv 79/7/EEG om successivt genomförande av principen om likabehandling av kvinnor och män i fråga om social trygghet. Pensionssystemet var baserat på att en extraordinär ökning skulle tillämpas i syfte att upprätthålla pensionärernas köpkraft i Österrike. Förutsättningen för ökningen var att inkomsten inte överskred en viss angiven minimumnivå. Om pensionären levde tillsammans med en make/maka däremot och deras sammanlagda inkomst översteg minimumnivån skulle ökningen inte ske. Begäran om förhandsavgörande gjordes i förfaranden mellan den österrikiska pensionsförsäkringsmyndigheten och Waltraud Brachner som inte var berättigad till utjämningstillägget eftersom hennes pension tillsammans med makens inkomst överskred minimumnivån.

EU-domstolen konstaterade att det aktuella pensionssystemet inte innebar direkt diskriminering eftersom det tillämpades lika för alla pensionärer oavsett könstillhörighet. Statistiska uppgifter, som presenterades för den hänskjutande domstolen, visade emellertid att av andelen pensionärer som uppbar minimumnivån var det fler kvinnor (57 procent jämfört med 25 procent män) eftersom pensionssystemet byggde på inbetalningar och antalet arbetade år var lägre för kvinnor i Österrike än män. På grund av regeln om sammanlagd inkomst kunde därför 82 procent av kvinnorna med minimiinkomst inte få tillägget, jämfört med 58 procent av männen. Den hänskjutande domstolen skulle därför ha fog för att anse att en nationell bestämmelse som innebär att en betydligt större andel kvinnor än män utesluts från en extraordinär pensionshöjning innebar indirekt diskriminering av kvinnor och därför inte skulle tillämpas.

Förteckning över mål

Rättspraxis vid Europeiska unionens domstol

<i>Association belge des Consommateurs Test-Achats ASBL m.fl. mot Conseil des ministres,</i> mål C-236/09, 1 mars 2011 (stor avdelning)	15
<i>Dita Danosa mot LKB Līzings SIA,</i> mål C-232/09, 11 november 2010	14
<i>Gerhard Fuchs and Peter Köhler mot Land Hessen,</i> de förenade målen C-159/10 och C-160/10, 21 juli 2011	9
<i>Gisela Rosenblatt mot Oellerking Gebäudereinigungsges. mbH,</i> mål C-45/09, 12 oktober 2010 (stor avdelning)	8
<i>Ingeniørforeningen i Danmark mot Region Syddanmark,</i> mål C-499/08, 12 oktober 2010 (stor avdelning)	17
<i>Jürgen Römer mot Freie und Hansestadt Hamburg,</i> mål C-147/08, 10 maj 2011 (stor avdelning)	6
<i>Marc Michel Josemans mot Burgemeester van Maastricht,</i> mål C-137/09, 16 december 2010	8
<i>Marie Landtová mot Česká správa socialního zabezpečení,</i> mål C-399/09, 22 juni 2011	18
<i>Patrick Kelly mot National University of Ireland (University College, Dublin),</i> mål C-104/10, 21 juli 2011	22
<i>Pedro Manuel Roca Álvarez mot Sesa Start España ETT SA,</i> mål C-104/09, 30 september 2010	7
<i>Pensionsversicherungsanstalt mot Christine Kleist,</i> mål C-356/09, 18 November 2010.....	7
<i>Reinhard Prigge m.fl. mot Deutsche Lufthansa AG,</i> mål C-447/09, 13 September 2011 (Stor avdelning).....	10
<i>Rijksdienst voor Pensioenen mot Elisabeth Brouwer,</i> mål C-577/08, 29 juli 2010	14
<i>Vasil Ivanov Georgiev mot Tehnicheski universitet – Sofia, filial Plovdiv,</i> de förenade målen C-250/09 och C-268/09, 18 november 2010.....	9
<i>Waltraud Brachner mot Pensionsversicherungsanstalt,</i> mål C-123/10, 20 oktober 2011	22
<i>Zoi Chatzi mot Ipourgou Ikonomikon,</i> mål C-149/10, 16 september 2010	20

Rättspraxis vid Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna

<i>Andrle mot Tjeckien</i> , nr 6268/08, 17 februari 2011	13
<i>Bah mot Förenade kungariket</i> , nr 56328/07, 27 september 2011	12
<i>Fawsie mot Grekland</i> , nr 40080/07, 28 oktober 2010	17
<i>Graziani-Weiss mot Österrike</i> , nr 31950/06, 18 oktober 2011	5
<i>Kiyutin mot Ryssland</i> , nr 2700/10, 10 mars 2011	21
<i>Laduna mot Slovakien</i> , nr 31827/02, 13 december 2011	6
<i>Milanović mot Serbien</i> , nr 44614/07, 14 december 2010.....	19
<i>O'Donoghue m.fl. mot Förenade kungariket</i> , nr 34848/07, 14 december 2010	20
<i>P. V. mot Spanien</i> , nr 35159/09, 30 november 2010	16
<i>Ponomaryovi mot Bulgarien</i> , nr 5335/05, 21 juni 2011	11
<i>Saidoun mot Grekland</i> , nr 40083/07, 28 oktober 2010	17
<i>Savez crkava 'Riječ života' m.fl. mot Kroatien</i> , nr 7798/08, 9 december 2010.....	19
<i>Schalk och Kopf mot Österrike</i> , nr 30141/04, 24 juni 2010.....	15
<i>Şerife Yiğit mot Turkey [GC]</i> , nr 3976/05, 2 november 2010	13
<i>Stummer mot Austria [GC]</i> , nr 37452/02, 7 juli 2011.....	11
<i>Valkov m.fl. mot Bulgarien</i> , nr 2033/04 m.fl., 25 oktober 2011	5

